

תופעת הנשים העגונות בחברה היהודית במזרח אירופה וביטוייה בעיתונות היהודית, 1857-1896

חיים שפרבר

"היתר עגונה גדלה ורבתה כל כך לבנות דיק ולשפוך סוללה לטהר ולהתיר בק"ן טעמים זרים ובדוים את הכבולה בכבליים" (משה יהודה לייב זילברברג, ספר זית רענן, ורשה, תרכ"ט, חלק שני, סימן לט)

טבלה 1. סוגי עגונות

עגונות	מספר	אחוזים
נשים נטושות	2,502	
מעגנים סדרתיים (שנטשו לפחות שתי נשים)	109	
סך כל הנשים שנטשו בידי בעליהן	2,611	76.8
מסורבות או סרבניות גט	52	1.53
סוגיות של חליצה וייבום	95	2.80
בעלים שנפטרו וגופתם לא זוהתה	283	8.32
גט בעייתי	114	3.35
מחלות נפש או מחלות קשות אחרות	178	5.24
המרת דת	45	1.32
מקרים אחרים	20	0.64
סך כל העגונות	3,398	100.00

המקורות העיקריים לחקר התופעה הם:

1. עיתונות (יהודית וכללית)
  2. ספרי שאלות ותשובות
  3. מקורות של ארגוני סיוע
  4. מקורות ארכיוניים.
- במאמר זה אתמקד בעיתונות כמקור לידיעות על עגונות, בנייתן מדיניות הפרסום של העיתונים ובנייתן כמה ממאפייניה של התופעה בראי העיתונות היהודית, בעיקר בעברית ובאידיש. לקראת סוף המאמר אציג כמה מסקנות כלליות כפי שהן מסתמנות מהמחקר עד כה.

העיתונות היהודית כמקור לחקר תופעת העגונות⁶

אליעזר ליפמן זילברמן, המו"ל והעורך של העיתון העברי הראשון, המגיד⁷, שהחל לצאת לאור בליק, מזרח פרוסיה, בראשית 1856,

מצב המחקר

המחקר ההיסטורי של תופעת העגונות במאה התשע-עשרה דל למדי; זה של ראשית המאה העשרים טוב מעט יותר.¹ ארתור הרצברג טען כי 100,000 יהודים רוסים זנחו את נשותיהם בתקופת ההגירה הגדולה (1881-1924), אולם הוא לא חשף על אילו מקורות מתבססת הערכתו.² שירן פריז וגור אלרואי דנו מעט בנושא, אך לא העמיקו חקר.³ מרגלית שילה חקרה את התופעה בירושלים תחת השלטון העות'מאני.⁴ המחקר היחיד שדן בנושא הספציפי של תופעת העגונות וביטוייה בעיתונות העברית הוא של מרק בייקר, אולם מחקרו של בייקר התמקד בארבע שנים (1867-1870) בלבד.⁵

המחקר המוצג כאן הוא חלק ממחקר מקיף על תופעת העגונות, בעיקר במזרח אירופה וביבשת אמריקה בין השנים 1857-1896. לצורך המחקר הוגדרו שמונה קבוצות של עגונות:

1. נשים (ולעתים נדירות גברים) שנטשו בידי בעליהן שמקום הימצאם לא נודע.
  2. נשים שבעליהן סירבו להעניק להן גט (מסורבות גט) או סרבניות גט.
  3. מקרים שבהם הגט לא בוצע כהלכה.
  4. נשים שהפכו עגונות עקב בעיות חליצה.
  5. בעלים שנעלמו באסונות טבע או נהרגו וגופתם לא זוהתה.
  6. מקרים שבהם הבעל או האישה היו חולי נפש ולא יכלו לתת או לקבל גט.
  7. מקרים שבהם אחד מבני הזוג המיר דתו ולא היה מוכן לתת גט.
  8. מקרים שאינם נופלים לאף אחת מהקטגוריות הקודמות.
- הטבלה הבאה מנתחת את מקרי העגונות שזוהו על פי הקטגוריות שהוגדרו כאן.

הבאים בשערי המגיד אם יפגשו מי להשתדל שישלח ג"פ [גט פיטורין] לאשתו הנ"ל וסימניו ושנותיו הוא לערך ארבעה וארבעים וקומתו ממוצע ושערות ראשו וזקנו שחורות ועגול, ועל רגל א' יש לו צרבת ממכה שנתרפאה אצל החוליא התחונה ויש עמו בן שמו יעקב מאשתו הראשונה מחמשה עשר שנים שעניו המה טרוטות ופניו הוא שחורות ומנוקדים מנקבי אבעבועות ושפתותיו עבות. גם כפי הנודע לי בבירור עזב הבוגד הזה עוד אשה אחת בעיר טשערניוויטץ שמה מ' יענטא אשר היא גרושה מבעלה הראשון שמו מיכל טאנדעטניק אשר יושבת אצל אופה א' בשם אצל בית החולים מהבעלי מלחמה, וע"כ החובה והמצוה מי ששיג את הנ"ל לכופף כאגמון ראשו להתיר שתי נשיו מכבלי העיגון. והגיטין לשלוח לכאן על אדרעס שלי להשליח השמש שלי מ' יוסף בן מו"ה יצחק או להרבנים מעיירות הנ"ל דברי ידידו המעתיר למען המצוה יצחק אייזיק שור חופ"ק [חוננה פה קהילת] באקארעשט.

קול אשה בוכיה.

אשה מ' פעסיא בת דוד הלוי את בעלה סמקשת מ' ישראל כער בן מ' יהושע העשיל שפירא נכד האשה המפורסמת מ' לאה מנשה יליד בארדיטשוב ודר ביאסי כמה שנים, אשר ארבעה שבועות אחר נשואיה בעיר האמלא בגאליציא ברח ממנה ועקבותיו לא נודעו וזה כשלושה שנים וחצי שנסמעת לחפש אותו ואין, וע"כ אפיל תחינתי לכל הנאים בשערי המגיד אם יפגשו מי להשתדל שישלח ג"פ לאשתו הנ"ל וסימניו ושנותיו הוא לערך ארבעה וארבעים וקומתו ממוצע ושערות ראשו וזקנו שחורות ועגול, ועל רגל א' יש לו צרבת ממכה שנתרפאה אצל החוליא התחונה ויש עמו בן שמו יעקב מאשתו הראשונה מחמשה עשר שנים שעניו המה טרוטות ופניו הוא שחורות ומנוקדים מנקבי אבעבועות ושפתותיו עבות. גם כפי הנודע לי בבירור עזב הכוגר הזה עוד אשה אחת בעיר טשערניוויטץ שמה מ' יענטא אשר היא גרושה מבעלה הראשון שמו מ' מיכל טאנדעטניק אשר יושבת אצל אופה א' בשם אצל בית החולים מהבעלי מלחמה, וע"כ החובה והמצוה מי ששיג את הנ"ל לכופף כאגמון ראשו להתיר שתי נשיו מכבלי העיגון. והגיטין לשלוח לכאן על אדרעס שלי להשליח השמש שלי מ' יוסף בן מו"ה יצחק או להרבנים מעיירות הנ"ל דברי ידידו המעתיר למען המצוה יצחק אייזיק שור חופ"ק באקארעשט.

הציב את נושא העגונות במקום גבוה בתחומי העיסוק של העיתון. מידע על התופעה נמסר בעיתונים עבריים נוספים, במיוחד מראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה. המידע על העגונות בעיתונות היהודית, בעיקר העברית, הופיע בשתי דרכים עיקריות. הראשונה: מודעות של עגונות ושל קרוביהן. מראשית הפרסומים הקפידו העורכים לפרסם ידיעות רק לאחר בדיקת המידע. התהליך הרגיל היה לבקש מהרב המקומי או ממזכיר הקהילה לחקור את הנושא ולברר אם מדובר במקרה אמיתי של עגונה.¹⁰ במקרים רבים חתמו על הפרסום הרב או מזכיר הקהילה, לאו דווקא העגונה עצמה. לעתים כתב את המודעה כתב העיתון. להלן שני מקרים אופייניים המשקפים סוגים בולטים של מודעות מודעה שנדפסה לראשונה בהמגיד ב־16 באפריל 1864; מודעה שנייה פורסמה ב־16 במאי 1866 ופעם נוספת ב־5 בספטמבר 1866. עוד מודעה פורסמה ב־19 בדצמבר 1866. כאן מובאת המודעה השנייה.

אשה נעכא בת חיים דוד מווארשא בגד בה בעלה אברהם קאסמאן זה חמשה שנים אשתקד כתב לבני משפחתו שהוא בסועץ במצרים וזה ט' חדשים לא נשמע ממנו מאומה. האיש הנ"ל בעל קומה, שער ראשו וזקנו שחורים, שנותיו בערך ל"ד, אומנותו בלעכמאכער [מניח רעפים], לפני איזה שנים היה בקאווקאז, האדרעססע אשר רשם למשפחתו שיכתבו אליו, הוא אין סאעז אין אדאדא [צ"ל אדראסע] מאריץ גרינוואלד. ומי שיוזכה במצוה להכירנו ולהשיג ממנו גט פטורין כד"ת [כדין תורה] שכרו הרבה כאשר הפליגו ז"ל במצוה זאת ובשכרה, ותיכף שיוודע אנה הוא ימחול הרב או המ"ץ [מורה צדק] בשם להודיע לגאון הגדול מו"ה דובערוש מיזליש נ"י [נרו יאר] אבד"ק ווארשא. אקוה כי אחב"י [אחינו בני ישראל] בכל מקומות מושבותם ידרשו ויחקרו אחרי האיש הנ"ל. כותב וחותם ליקרת המצוה. בנימין דוד, מ"מ דק"ק [דקהילת קודש] ווארשא יצ"ו [ישמרנה צורו ויחיהו]

אשה נעכא בת חיים דוד מווארשא בגד בה בעלה אברהם קאסמאן זה חמשה שנים אשתקד כתב לבני משפחתו שהוא בסועץ במצרים וזה ט' חדשים לא נשמע ממנו מאומה. האיש הנ"ל בעל קומה, שער ראשו וזקנו שחורים, שנותיו בערך ל"ד, אומנותו בלעכמאכער, לפני איזה שנים היה בקאווקאז, האדרעססע אשר רשם למשפחתו שיכתבו אליו, הוא אין סאעז אין אדאדא מאריץ גרינוואלד. ומי שיוזכה במצוה להכירנו ולהשיג ממנו גט פטורין כד"ת שכרו הרבה כאשר הפליגו ז"ל במצוה זאת ובשכרה, ותיכף שיוודע אנה הוא ימחול הרב או המ"ץ בשם להודיע לגאון הגדול מו"ה דובערוש מיזליש נ"י אבד"ק ווארשא. אקוה כי אחב"י בכל מקומות מושבותם ידרשו ויחקרו אחרי האיש הנ"ל. כותב וחותם ליקרת המצוה. בנימין דוד, מ"מ דק"ק ווארשא יצ"ו.

מודעות אלה משקפות בעיה מחקרית. בעוד הנתונים על הגבר רבים, הנתונים על האישה מעטים. ברוב המכריע של המודעות לא מופיע גיל האישה ובחלק ניכר חסרים נתונים כגון גודל המשפחה, מספר השנים שבני הזוג היו נשואים (המודעה השנייה המובאת כאן היא יוצאת דופן) ונתונים נוספים.

המודעות פורסמו ברוב המקרים בחינם.¹¹ במספר מקרים קטן יחסית פורסמה המודעה ביותר מעיתון אחד.¹² טבלה 4 (בהמשך המאמר) מנתחת את התפלגות פרסומי המקרים בעיתונות היהודית. במידה שאישה הייתה מעוניינת בפרסום סדרת מודעות, הדבר היה כרוך בתשלום. המקרה הידוע ביותר של פרסום סדרתי היה זה של בתיה (באשע) פריזטובה (Freizetova). פריזטובה פרסמה בסוף 1882 ובמהלך 1883 מודעות בשלושה עיתונים (יותר מחמישים מודעות בסך הכול). היא ניסתה למצוא את בעלה בדרכים נוספות, כגון פנייה לרבנים ולשלטונות המקומיים.¹³ היו גם מקרים שבהם חזרה מודעה והתפרסמה לאחר שנים מספר, ואף לאחר כמה עשורים.¹⁴ לעתים נדירות הציעה האישה תמריץ כספי למציאת הנוטש.¹⁵ גם נשים שבעליהם זנחו אותן זמן רב לפני הופעת העיתונים העבריים, פרסמו מודעות חיפוש אחר בעליהן.¹⁶

המודעה השנייה מתארת אדם שזנח שתי נשים. המודעה פורסמה בהמגיד, ב־20 באוגוסט 1873.

קול אשה בוכיה

אשה מ' פעסיא בת דוד הלוי את בעלה סמקשת מ' ישראל בער בן מ' יהושע העשיל שפירא נכד האשה המפורסמת מ' לאה מנשה יליד בארדיטשוב ודר ביאסי כמה שנים, אשר ארבעה שבועות אחר נשואיה בעיר האמלא בגאליציא ברח ממנה ועקבותיו לא נודעו וזה כשלושה שנים וחצי שנסמעת לחפש אותו ואין, וע"כ [ועל כן] אפיל תחינתי לכל

יצחק וולדורף משנת 1888. יצחק וולדורף נטש את אשתו בווינה והיגר לניו יורק בראשית שנות השבעים של המאה התשע-עשרה. בניו יורק נשא אישה נוספת ולזוג נולדו שלושה ילדים. ב-1887 מתה אשתו השנייה והוא הפקיד נערה צעירה לשמש אומנת לילדיו. ב-1888 נשא וולדורף לאישה את הנערה. הכלה הצעירה וההרה הזמינה את אמה מווינה לניו יורק, ואז התברר כי האישה השלישית של וולדורף היא גם בתו. התברר כי כאשר נטש וולדורף את אשתו הראשונה בווינה היא הייתה בשלבים ראשונים של הריון. העניין נדון בהרחבה בעיתונות העברית,²³ היהודית האמריקנית בשפה האנגלית²⁴ והאמריקנית.²⁵ הדיון הציבורי התייחס לא רק למקרה עצמו אלא לבעיות של החברה היהודית, שנבעו מתופעת ההגירה בכלל. הדיון הפומבי בעגונות הפך את הנושא למרכזי בתודעה הציבורית.²⁶ למודעות הציבורית בנושא היו השלכות בתחומים אחרים. פושעים ונבלים הגיעו למסקנה כי נושא העגונות יכול לספק להם פרנסה. כך למשל משה גולדשטיין מקהיר טען כי הוא שלח הנושא גט מיצחק פינקל לאשתו אסתר זיסל. פינקל היה אמור להתגורר לחופי הים הכספי, בעוד אסתר התגוררה באוקראינה. גולדשטיין עבר בעיירות רבות ברוסיה ובהן ביקש מיהודי המקום לממן לו את הוצאות הנסיעה, מאחר שהוא מבצע מצווה קדושה.²⁷ הפרסום הניכר לו זכה המקרה של בתיה פריזטובה הביא שני נוכחים להציג עצמם כאביה וכבעלה של בתיה בניסיון להוציא כספים מקהילות בטענה שהאב מצא את הבעל והוא מביאו למקום מגוריה של בתיה במטרה לתת לה גט.²⁸

העיתונות העברית וסוגיית העגונות

הרוב המכריע של מקרי העגונות המוזכרים בעיתונות הם מקרים של נטישה. בספרות השאלות והתשובות רוב המקרים הנדונים הם של הרוגים שלא ניתן לזהותם, מקרי חליצה ומקרי גט בעיית. כאמור, האיש האחראי יותר מכול להעלאת נושא העגונות לראש סדר היום החברתי אצל יהודי מזרח אירופה היה העורך והמוציא לאור של העיתון העברי הראשון **המגיד**, שנוסד ב-1856 – אליעזר ליפמן זילברמן.²⁹ ב-13 בספטמבר 1865, במאמר מערכת ארוך, הצהיר זילברמן כי סוגיית העגונות והדיון בה הם בעלי חשיבות מרכזית, ולכן הוקצה להם מקום רב בדפי העיתון. הוא הצהיר גם שהוא מתעתד להפעיל לחץ על אותם רבנים המסרבים לסייע לעגונות.³⁰ בסוף שנות השבעים, עם התדרדרות מצב בריאותו של זילברמן, נעשה דוד גורדון לעורך בפועל, ולאחר מותו של זילברמן – למוציא לאור של **המגיד**. השקפתו ותחומי התעניינותו של גורדון היו שונים משל זילברמן. גורדון הקדיש תשומת לב רבה לתנועה הלאומית היהודית ופחותה בהרבה לנושאים חברתיים.³¹ אחרי מותו של גורדון, אביו. ב-1890 עבר העיתון לניהולו של יעקב שמואל פוקס. תחת הנהגתם של בני גורדון ופוקס קטנה כמות המודעות בענייני עגונות באופן משמעותי, ממוצע של 65 ידיעות בשנה עד שנת 1878 לממוצע של פחות מעשר ידיעות בשנה בשנות השמונים ושל פחות משלוש ידיעות בשנה בשנות התשעים.

החל מראשית שנות השמונים עברה הפצת בשורת העגונות להמליץ ולהצפירה. שני העיתונים הפכו ליומונים בסוף שנות השמונים,³² דבר שאפשר הפצת כמות רבה יותר של ידיעות על

דרך שנייה של התייחסות עיתונאית לבעיית העגונות היה פרסום כתבה בעיתון. כזה למשל היה המקרה של שלמה בראהם. כתבי **המגיד** ניסו למצוא אותו במקומות שונים.¹⁷ עורכי העיתון עודדו את הכתבים לחפש עגונות והם חשפו מקרים כאלה בצרפת (דב בער גולדברג), בארץ ישראל (דוד פישמן) ובעיראק (הרב שלמה בכור חוצין).¹⁸

דוד מאיר מרכוס זנח את אשתו ליבע פעמיים. בפעם השנייה היגר מרוסיה לצרפת. דב בער גולדברג, כתב **המגיד** בפריס, סייע באיתור הבעל, ועורך העיתון סייע במימון נסיעתה של ליבע לפריס לקבלת הגט.¹⁹ במקרים רבים קוראי העיתון סיפקו מידע שסייע במציאת הבעל. במקרה של פרידה ולוי יצחק פרנקל, ראשית פורסמה מודעה (**המגיד**, 19.4.1865 ו-26.4.1865). הרב המקומי ביקש סיוע במציאת לוי יצחק (**המגיד**, 2.5.1865 ו-7.2.1866) ופיסת המידע המכרעת שסייעה במציאת הנוטש הועברה על ידי קורא העיתון (**המגיד**, 21.3.1866).

לעתים טעו עורכי וכתבי העיתון בזיהוי של מעגן. יצחק בן משה הכהן זנח את משפחתו. המשפחה פרסמה מודעה ב**המגיד** ב-17 בינואר 1884. המודעה פירטה את מסלול נסיעתו של יצחק מהרגע שעזב את משפחתו ב-1881 ועד אובדן הקשר עמו בסוף 1883. אחת הסיבות העיקריות לפרסום המודעה הייתה ליידע את יצחק כי המשפחה עברה מברסלאו לסרביה. ב-3 באפריל 1884 פרסם כתב **המגיד** בסן פרנסיסקו שיצחק בן משה הכהן הגיע מאיי הודו המזרחית לקליפורניה ועבר דרך סן פרנסיסקו בדרכו ללוס אנג'לס. אולם המודעה המקורית של המשפחה חזרה ונתפרסמה ב-24 בספטמבר 1884. מנייתו פרטי הכתבה מסן פרנסיסקו ועימותם עם המודעות של המשפחה ברור היה כי מדובר בשני אנשים שונים. כתב העיתון טעה בזיהוי, וכפי הנראה במקרה השני לא היה מדובר כלל באדם שנטש את אשתו ומשפחתו.

אירע שעורכי העיתון פרסמו מקרים של עגונות שהתבררו בדיעבד כסיפורי שווא. למשל יהודה קאלאן הואשם האיש שזנח את אשתו, פרידל רחל. הידיעה הראשונה המאשימה את קאלאן בנטישת אשתו התפרסמה ב**המגיד**, ב-18 ביולי 1878. מקור הידיעה היה בוולנה. ב-20 בנובמבר 1878 פרסם העיתון הכחשה של הידיעה מטעם הקהילה של טלו. ב-29 בינואר 1879 שוב התפרסמה הגרסה הווילנאית, הפעם בפירוט רב. ב-30 באפריל 1879 שוב התפרסמה הכחשה של הסיפור, הפעם מניו יורק, שם שהה קאלאן. אף על פי שעורכי **המגיד** לא התערבו בוויכוח, הם כנראה הבינו שבמקרה זה הם הפריחו ברווז עיתונאי. אחת התוצאות של מקרה קאלאן הייתה ירידה במספר פרסומי העגונות ב**המגיד** החל מ-1879. המספר הממוצע של ידיעות על עגונות ירד ממוצע של 45 לעשור עד 1879 לממוצע של עשרים בשנים 1879-1881. מקרה קאלאן לא היה הסיבה העיקרית לירידה בפרסום על עגונות ב**המגיד**.

שני נושאים הודגשו בכתבות העיתונאיות על העגונות. האחד: הפעלת לחצים על רבנים להקל על עגונות.²⁰ הנושא השני היה ניסיון לאתר מעגנים סדרתיים.²¹ חלק מן המעגנים הסדרתיים עסקו גם בסחר בנשים, והדבר נדון בהרחבה בעיתונות היהודית.²² מקרה יוצא דופן של עגינות זכה לסדרה של כתבות, ולא רק בעיתונות היהודית. בהקשר זה אוכיר מקרה יוצא דופן שנדון לא רק בעיתונות העברית, אלא גם במקומות אחרים. הכוונה למקרה של

טבלה 3

המקורות	
1973	עיתונות יהודית
119	עיתונות כללית
2,092	סך כל המידע בעיתונות
993	ספרות השאלות והתשובות ומקורות רבניים
313	מקורות נוספים
3,398	סך הכול

טבלה 2

העשור	המגיד ³³	המליץ	הצפירה	הלבנון ³⁴	חבצלת	הצבי (והאור) ³⁵	עיתונות חרדית ³⁶ ועיתונות אידיש ³⁷
1866-1857	361	16	1	5			2
1876-1867	668	43	14	90	14		
1886-1877	191	376	203	27	40	3	30
1896-1887	68	406	259		107	31	2
	1,287	841	477	122	161	34	34

טבלה 4

עשור	מידע המופיע בעיתון יחיד			מידע במספר עיתונים	מידע בעיתון וספרות השו"ת	מודעות חוזרות לאורך שנים	כתבות בעיתון	עיתונות ומקור אחר	סך הכול מודעות	סך הכול
	מודעה יחידה	מספר מודעות	מודעה והמשך דיון							
1866-1857	138	23	40	6	4	24	18	0	232	249
	סך הכול במקור יחיד 201									
1876-1867	395	49	41	35	5	30	37	0	555	592
	סך הכול במקור יחיד 485									
1886-1877	318	56	17	46	4	11	113	1	452	565
	סך הכול במקור יחיד 391									
1896-1887	248	49	12	32	0	10	208	3	355	509
	סך הכול במקור יחיד 309									
	1,099	174	110	119	13	75	376	4	1,593	1973
	סך הכול במקור יחיד 1383									
	אחוזים מכלל המידע בעיתונות היהודית 70.1			אחוזים מכלל המידע 6.03	אחוזים מכלל המידע 0.66	אחוזים מכלל המידע 3.81	אחוזים מכלל המידע 19.07	אחוזים מכלל המידע 0.03		
	מקרים של עגונות בעיתונות כללית									
	סך כל המקרים של עגונות בעיתונות									
	סך הכול									
	2092									

העיתונות והרבנים

באופן מפתיע למדי גם רבנים העדיפו לעתים להשתמש בעיתונות היהודית למציאת עגונות. אפשר היה לצפות כי הרבנים יסתייגו משימוש בעיתונות היהודית, הן משום שהשיטה של חיפוש פתרונות לשאלת העגונות באמצעים לא הלכתיים לא הייתה מקובלת עליהם והן משום שחלק ניכר מהעיתונים היהודיים, בעיקר העיתונים העבריים, היו פרו־משכיליים. ביטוי לעמדה זו אפשר למצוא בדברי הרב נפתלי יהודה צבי ברלין ש"אין מקום לד"ת [דעת תורה] בעלי העתים [בעיתונים], רק במה שההכרח מביא להוציא הענין מבורר למעשה [כשאין ברירה]"³⁸. לאמיתו של דבר התמונה הייתה מורכבת יותר. רבנים רבים הסתייעו בעיתונות העברית לאיתור עגונות, כולל העיתונות בעלת הנטיות המשכיליות.³⁹

עגונות. לשני העיתונים לא היה עניין מובהק בתחום החברתי, אולם סוגיית העגונות עניינה את עורכי העיתונים. חלק ניכר מהמידע בשני עיתונים אלו הופיע בצורה של כתבות עיתונאיות ופחות בצורה של מודעות.

טבלה 2 מנתחת את האזכורים (לא המקרים) של תופעת העגונות בעיתונות היהודית, לפי עשורים.

טבלה 3 מנתחת את המידע על עגונות לפי מקורות המידע.

טבלה 4 מנתחת את התפלגות המידע על עגונות בעיתונות יהודית

בין השנים 1896-1857.

אפשר להבחין לאורך השנים במגמה ברורה של ירידת כמות המודעות בעיתון יחיד ובעליית מספר הידיעות והכתבות העיתונאיות מצד שני. זה מעיד על תהליך התמקצעות בעיתונאות היהודית.

הערה לסיכום

הנתונים שהובאו כאן משקפים מקרים ידועים. אפשר רק לשער מהו אחוז המקרים הידועים מסך כלל המקרים. בהערה בהמגיד ב-21 באפריל 1869 כתב אפרים דיינארד כי רק אחד אחד ממקרי העגונות משתקף בעיתונות. הערכה זו מקובלת גם על מרק בייקר. למעשה אין באפשרותנו לדעת, אבל מקורות סטטיסטים לגבי ארצות הברית ולגבי בריטניה מחזקים את ההערכה כי בארצות המערב בלבד מדובר על מאות מקרים חדשים מדי שנה. לגבי ארצות מזרח אירופה, מקום מושבם של מרב היהודים, אין בידינו מקורות סטטיסטים, אולם יש להניח כי המספר אינו קטן מזה. כלומר אפשר לשער כי ההערכה של הרצברג, של 100,000 בעלים רוסיים שנזחו נשותיהם, אינה מוגזמת.

נספחים

נספח 1: רשימת העיתונים היהודיים שנסקרו

- דער אידישער עקספרס (אידיש)
ווארשויער יודישע צייטונג (אידיש)
יידישעס טאגעבלאטט (אידיש) הופיע לעתים גם בשם דער מארגענשטערן
דאס פאלקסבלאטט (אידיש)
די צוקונפט (בשנת 1884 הופיע תחת השם דער פוילישער אידעל) (אידיש)
קול מבשר (אידיש)
חבצלת (עברית)
היום (עברית)
הכרמל (עברית)
הלבנון (עברית)
המבשר (עברית)
המגיד (עברית)
מחזיקי הדת (עברית)
המליץ (עברית)
נשר (הופיע לעתים תחת השם הנשר) (עברית)
עלי הפרח (עברית)
הפרח (עברית)
הצבי (הופיע לעתים תחת השם האור) (עברית)
הצפירה (עברית)
קול מחזיקי הדת (עברית)
השחר (עברית)

Allgemeine Zeitung des Judentums (German)

American Hebrew appeared also as *The Hebrew American* (English)

American Israelite (English)

Der Israelite (German)

Jewish Chronicle (English)

Jewish Standard (English)

Jewish World (English)

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב), ראש הישיבה המפורסמת של וולוז'ין, התייחס בכמה מהשאלות והתשובות שלו, שדנו בענייני עגונות, לעיתונות העברית.⁴⁰ רבנים ידועים אף פרסמו ידיעות בעיתונות ובהם ביקשו עזרה לסיוע הבעלים הנעדרים.⁴¹ ההתייחסות לפרשיות של עגונות שפורסמו בעיתון הלבנון,⁴² שהיה בעל נטיות חרדיות, אינה מפתיעה.⁴³ מפתיעה ההתייחסות לעיתונים בעלי נטייה משכילית מובהקת.⁴⁴ אולם מתברר מדברי הרב חיים ברלין על אביו, הנצי"ב, ועל רבנים אחרים, כי "מנהג העולם שקוראים במכתבי העתים בשבת".⁴⁵

הטבלאות הבאות מסכמות את הידיעות על עגונות בשנים 1857-1896.

טבלה 5: מקרים מזוהים של עגונות 1857-1896 (בחלוקה לפי עשורים).

טבלה 5

עשור	מקרים	מספר מופעים במקורות שונים
1866-1857	525	678
1876-1867	862	1,115
1886-1877	961	1,265
1896-1887	1050	1,397
סך הכול	3398	4,455

טבלה 6: התפלגות עגונות מזוהות בשנים 1857-1896 בחלוקה גאוגרפית.

טבלה 6

מספר	מקום
1682	האימפריה הרוסית ⁴⁶
788	האימפריה ההבסבורגית (כולל גליציה)
301	פולין הקונגרסאית
122	רומניה
95	ארץ ישראל
92	הונגריה
79	אנגליה
67	המדינות הגרמניות
62	ארצות הברית
31	עיראק
20	תורכיה
13	צרפת
9	קווקז
8	מרוקו
7	סוריה
7	שבדיה
5	מצרים
5	פרס
1	אלג'יריה
1	אוסטרליה
1	בולגריה
1	קנדה
1	דנמרק
3,398	סך הכול

הערות

1. Anna R. Igra, *Wives without Husbands: Marriage, Desertion & Welfare in New York 1900-1935*, Chapel Hill 2007; Reena Sigman Friedman, "Send my Husband who is in New York City: Husband Desertion in the American Jewish Community", *Jewish Social Studies*, 44, 1 (1982), pp. 1-18; Ari Lloyd Fridkis, "Desertion in the Jewish Immigrant Family: The Work of the National Bureau in Cooperation with the Industrial Removal Office", *American Jewish History*, 71, 2 (1981), pp. 285-299.
2. Arthur Hertzberg, *Jews in America: Four Centuries of an Uneasy Encounter: A History*, London & New York 1989, pp. 198-199.
3. CheaRun Freeze, *Jewish Marriage and Divorce in Imperial Russia*, Free Press, *Jewish*, Hanover, N.H., & London, 2002, pp. 230-242 (להלן: *Marriage*); גור אלרואי, *המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית, 1875-1924*, ירושלים 2008.
4. מרגלית שילה, *נסיכה או שבוייה? – החוויה הנשית של היישוב היהודי בירושלים 1840-1914*, תל אביב 2001.
5. Mark Baker, "The Voice of Deserted Jewish Women, 1867-1870", *Jewish Social Studies*, new series, 2, 1 (1995), pp. 98-123, reprinted in Anna Rosner Blay (ed.), *Eshkolot: Essays in Memory of Rabbi Ronald* (Baker, "The Voice" (להלן: *Lubofsky*, Melbourne 2002, pp. 73-92).
6. Susanne Marten-Finnis, *ראו, ובעיקר במזרח אירופה*, *Vilna as a Centre of the Modern Jewish Press, 1840-1928: Aspirations, Challenges and Progress*, Oxford 2004; Gideon Kouts, *The Hebrew and Jewish Press in Europe: Selected Problems in its History*, Paris & London 2006; Oren Soffer, "The case of the Hebrew Press: From the Traditional Model of Discourse to the Modern Model", *Written Communication* 21, 2 (2004), pp. 141-179.
7. מנוחה גלבוץ, *לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה עשרה והתשע עשרה*, תל-אביב 1992, עמ' 119-135.
8. כבר בסעיף ה' של ההצהרה על מטרות העיתון, *בהמגיד*, 4.6.1856, הצהיר אליעזר זילברמן כי "כל דבר הנוגע לטובת כלל ישראל או אף דבר הנוגע ליחיד – כענין עגונה וכדומה – אשר יחפוץ אדם אחד או רבים להודיע ברבים ע"י המכתב הזה; נכון הנני להדפיס הנדרש בלי שום גמול".
9. *המגיד*, 7.8.1862: "לא נדפיס עניני עגונות אם לא יובא הדבר לפנינו מאת הרב או ראשי הקהל ממקום משכן העגונה". ראו גם דיון בנושא ב"הערות העורך", *המגיד*, 14.8.1862 ו"14.6.1865, ב"28.6.1871 דיווח זילברמן בהמגיד כי היו מקרים שבהם בשבוע שבו פורסמה ידיעה על עגונה חזר הבעל למקום מושבו והתברר כי לא ניסה כלל לנטוש את אשתו.
10. אחת הסיבות לכך הייתה, כדברי זילברמן בהמגיד 23.6.1869, מקרים שבהם ניסו נשים להשתמש בפרסום לשם השגת הישגים בהסדרי גרושים. ראו גם *המגיד*, 28.6.1871.
11. רוב העיתונים פרסמו בכותרת בעמוד הראשון כי מודעות על עגונות הן בחינם. *המגיד* חזר והדגיש זאת גם בגוף העיתון, במיוחד בשנים הראשונות. ראו *המגיד*, 12.2.1858 ו"12.9.1860.
12. בדרך כלל התפרסמה המודעה בכמה עיתונים עבריים. מקרה נדיר שבו פורסמה מודעה הן בעיתון עברי והן בעיתון יהודי בשפה לועזית הוא של יוכבד, שבעלה אברהם מאיר אפטר נטש אותה. המודעות הראשונות פורסמו בהמגיד ב"11.6.1872; ב"11.9.1872 וב"30.5.1873. שנתיים לאחר פרסום המודעה האחרונה בעברית פורסמה מודעה בעיתון החרדי בשפה הגרמנית, *Der Israelite*, 20.1.1875. פרסום מודעות על עגונות ודיון בעגונות בכלל בעיתונות יהודית בשפת המדינה היה דבר נדיר. המודעה של אפטר היא המודעה היחידה ב"Der Israelite שפורסמה בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה.
13. Freeze, *Jewish Marriage*, pp. 235-236.

נספח 2: רשימת העיתונים הכלליים שנסקרו

- Argus (Australia)
- Atchison Globe (USA)
- Aurora Daily Express (USA)
- Barnstable Patriot (USA)
- Boston Daily Globe (USA)
- Brisbane Courier (Australia)
- Brooklyn Daily Eagle (USA)
- Chicago Tribune (USA)
- Chicago Daily Tribune (USA)
- Colonist (New Zealand)
- Daily Alta California (USA)
- Daily Journal (Illinois, USA)
- Hartford Courant (USA)
- Janesville Daily Gazette (USA)
- Ledger (Pennsylvania USA)
- Logansport Pharos (USA)
- Long Islander (USA)
- Los Angeles Times (USA)
- New York Tribune (USA)
- New York Times (USA)
- News of the World (Great Britain)
- Omaha Daily Bee (USA)
- Ottawa Daily Citizen (Canada)
- Pittsburgh Press (USA)
- Sacramento Daily Union (USA)
- Sag Harbor Express (USA)
- San Francisco Call (USA)
- Sidney Mail (Australia)
- Sidney Morning Herald (USA)
- Sioux County & Herald (USA)
- Sioux Valley News (USA)
- St. Paul Daily Globe (USA)
- Star (New Zealand)
- Sunday Herald (USA)
- Sydney Mail (Australia)
- Syracuse Standard (USA)
- Te Aroha News (New Zealand)
- Titusville Herald (USA)
- Washington Critic (USA)
- Washington Post (USA)
- Wanganui Chronicle (New Zealand)
- Weekly Wisconsin (USA)
- West Australian (Australia)

- 14 **המגיד**, 17.7.1872 ו-28.6.1876, ושוב לאחר 13 שנים שלוש מודעות שונות, הפעם **בהמליץ**, 7.9.1889; 9.9.1889 ו-2.10.1889.
- 15 צילה ביילה הציעה 25 רובל למוצאי בעלה, יעקב קנטיגר, **הצפירה**, 7.6.1881; ציפה אברמוביץ הציעה סכום עתק של 500 רובל לשלם לבעלה אם יאות לשחררה, **המגיד**, 25.6.1873 ו-30.8.1873. מרים טבירסקי הציעה חמישים רובל לכל המסייע במציאת בעלה. אלה כל המקרים מתוך 1,586 מודעות בעיתונות שהציעו סכומים כספיים.
- 16 דוד מאיר שיף מלובלין נטש את רעייתו פרידל גולה ב-1848. פרידל פרסמה שלוש מודעות. הראשונה 21 שנה לאחר הנטישה, **המגיד**, 14.7.1869; השנייה 23 שנה לאחר הנטישה, **המגיד**, 16.10.1872 והאחרונה 28 שנה לאחר הנטישה, **המגיד**, 15.7.1876.
- 17 **המגיד**, 22.10.1873.
- 18 על הרב חוצין כותב של **המגיד** ושל עיתונים עבריים אחרים, ראו לב חקק, **איגרות הרב שלמה בכור חוצין**, תל-אביב 2005.
- 19 **המגיד**, 10.6.1864, 7.9.1864, 12.12.1864, 1.2.1865 ו-21.6.1865.
- 20 למשל פנייה פומבית של עורך **המגיד** לרבי שלומי קלוגר מברודי, **המגיד**, 11.7.1866.
- 21 על מספר המעגנים הסדרתיים ראו טבלה 1 למעלה. זאב מרגליות, לדוגמה, עיגן שבע נשים. עניינו נדון ב**הלבנון** ב-25.3.1874 וב-28.8.1874, וגם ב**המגיד**, 24.2.1874. אלכסנדר סנדר מרגליות שנטש שלוש נשים נדון ב**המגיד** 6.7.1859, 30.8.1859, 6.10.1859 ו-21.3.1860.
- 22 למשל **הלבנון**, 9.4.1873; **המליץ**, 8.10.1883; שם, 30.8.1887; **הצפירה**, 19.10.1887; **חבצלת**, 17.4.1891.
- 23 **המגיד**, 2.8.1888; **המליץ**, 31.7.1888; **הצפירה**, 30.7.1888.
- 24 *American Israelite*, 20.7.1888.
- 25 למשל: *The Ledger* (Warren, Pennsylvania), 13.7.1888; למעשה הידיעה הראשונה התפרסמה בעיתונות הכללית.
- 26 מאמר זה אינו מתייחס לביטויים הספרותיים הרבים של התופעה.
- 27 **המגיד**, 10.3.1869.
- 28 **המגיד**, 18.12.1884; **המליץ**, 5.1.1885.
- 29 ראו "The Voice". Baker, זילברמן הדגיש גם היבטים חברתיים נוספים ב**המגיד**, ראו Mark Baker, "Diagnosing the Jewish Condition: Medical discourse and social reform in Hamagid, 1860-1881", in Idem., (ed.), *History on the Edge: Essays in Memory of John Foster (1944-1994)*, Melbourne 1997, pp. 117-140.
- 30 **המגיד**, 13.9.1865, ושוב חזר על כך ארבע שנים מאוחר יותר, **המגיד**, 23.6.1869. עורכי עיתונים אחרים חלקו על עמדתו של זילברמן. עורך **הלבנון**, יחיאל בריל, אף טען כי זילברמן רואה עגונות בכל מקום, גם במקרים של סכסוך משפחתי רגיל בין גבר לאשתו. **הלבנון**, 21.3.1870. ב-14.7.1879 טען בריל כי הדיון בנושא העגונות חייב להישאר בתחום חצרות של הרבנים ולא להיות נדון בתקשורת בהרחבה כה רבה. הוויכוח בין בריל לזילברמן היה ויכוח עקרוני והיו לו היבטים נוספים. העימות בין השניים נמשך שנים מספר ולא הושפך מע העובדה כי זילברמן ועיתונו סיעו במציאת בעלה הנוטש של אחותו של בריל, מרדכי אלטר בעריש, **המגיד**, 12.9.1866; שם, 24.2.1869 ו**הלבנון**, 27.12.1869.
- 31 יוסף שלמון, "דוד גורדון ועיתון 'המגיד': חילופי עמדות ללאומיות יהודית, Carol Diamant, "The 'מגיד' (1882-1860), מז, ב (תשמ"ב), עמ' 145-164; "The first Hebrew newspaper [Ha-Maggid]: early Hebrew Journalism and its political roles", *Journalism History*, 30, 1 (2004), pp. 31-39.
- 32 אלה באואר, "המירוץ אחרי העיתון העברי היומי: כיצד הפך **הצפירה** ליומון", **קשר**, 32 (2002), עמ' 87-96.
- 33 בשנים 1857-1860 היה **המגיד** העיתון העברי היחיד. **המליץ** ו**הצפירה** החלו לצאת לאור בראשית שנות השישים.
- 34 פסק להופיע ב-1886. בשנים האחרונות לקימו היו הפסקות ממושכות בהופעת העיתון.
- 35 **הצבי** החל להופיע רק ב-1884.
- 36 בעיקר מחזיקי הדת.
- 37 בעיקר קול מבשר.
- 38 נפתלי צבי יהודה ברלין, **משיב דבר**, ניו יורק תש"י, חלק ב, סימן ט (להלן: ברלין, **משיב דבר**).
- 39 עם זאת הייתה הסתייגות מקריאת עיתונות בחברה היהודית במזרח אירופה, כך, למשל, "דרוש דרש המגיד מקעלם בבית מדרש של הר"ש בולקאוושיין, ארבע קדושות הן: שולחן ערוך אורח חיים, יורה דעה, חשן משפט, ואבן העזר. וכנגדן יש ארבעה נגעים מסטרא אחרא, **המגיד**, **הכרמל**, **המליץ** ו**הצפירה** [ההדגשה במקור], "הכרמל, ח' מנחם אב, תרכ"ו, עמ' 99. במכתב תגובה מיום ג' אלול תרכ"ו כתב ב' ל' ק' כי "למרות [כך!] רוחו של המגיד מקעלעם [כך!] [הכרמל נומר 13] אשר צווח ככרוכיא על הקוראים במכתבי עתים עבריים [...] מצאתי היום בפרוודור בית הכנסת (פאלעש) שני אנשים צעירים לימים, אשר הכרת פניהם ענתה בס, כי מחובשי ביהמ"ד [בית המדרש] המה, יושבים וקוראים את **המגיד** [ההדגשה במקור], ומתוכחים יחד בדברים העומדים ברומ של עולם". שם, עמ' 122.
- 40 בספר השאלות והתשובות שלו **משיב דבר** התייחס הרב מפורשות לפרשה שפורסמה ב**המליץ** בשנת 1887 (שם, חלק ב, סימן ח) ובמקום אחר התייחס ל**הצפירה** (שם, חלק ד, סימן מ"ט).
- 41 הרב שאול יוסף נתנוון פרסם ידיעות על חיפוש מעגנים ב**המגיד**, 22.6.1858; 20.6.1860; 3.7.1871; 28.8.1871 ו-1.10.1871. הרב מרדכי ויסמן חיות, ב**המגיד**, 28.6.1860 ו-14.8.1867; והרב חיים נתן דמביצר ב**המגיד**, 21.8.1862. הרב בנימין קלוגר, **המגיד**, 21.9.1864 ו-29.9.1864.
- 42 למשל התייחסויותיו של הרב חיים ברלין, בנו של הנצי"ב: חיים ברלין, **ספר נשמת חיים: דרשות. מאמרים ומכתבים בענייני ציבור, חזיון הדת ומערכות ישראל**, בני ברק 2003, סימן קלז (להלן: ברלין, **נשמת חיים**).
- 43 על **הלבנון** כעיתון בעל אוריינטציה חרדית ראו יעקב ליפשיץ, זכרון יעקב, קובנה תרפ"ז, כרך ב, עמ' 101-102. Roni Be'er-Marx, "Halevanon": zur Neuinterpretation eines orthodoxen Organs", in Susanne Marten-Finnis & Markus Winkler (eds.), *Die jüdische Presse im europäischen Kontext, 1686-1990*, Bremen 2006, pp. 89-99. Gideon Kouts, *La naissance de la presse hébraïque moderne*, Paris 1993, pp. 119-174.
- 44 הרב דוד פרידמן התייחס לכמה מקרים משנת 1873 שהופיעו ב**המגיד**, דוד פרידמן, **ספר שאילת דוד**, פיעטרוקוב תרע"ג, חלק אבן העזר, סימן טז; רבי שלום מרדכי שברדון בהתייחסו לעגונה חוה שאצקי, אף גיבש את החלטתו ההלכתית בהתבסס על מידע שפורסם בעיתונות, שלום מרדכי שברדון, **ספר שאלות ותשובות מהרש"ם**, ירושלים תשל"ד, חלק ז, סימן מ. בפרשת העגונה רייזל לישטין, שבעלה טבע בספינה בדרכו לאמריקה, אף הציע לה הרב שברדון לפרסם מודעה בעיתונים, שם, חלק א, סימן ו. כן הציע גם לעגונה חנה גולדה, גם כן ב-1895, שם, חלק ז, סימן קן.
- 45 חיים ברלין, **נשמת חיים**, סימן כד.
- 46 על המורכבות הגאוגרפית של יהדות מזרח אירופה ראו Shaul Stampfer, "The Geographical Background of East European Jewish Migration to the United States before World War I", in I. A. Glazier & L. De Rosa (eds.), *Migration Across Time and Nations: Population Mobility in Historical Contexts*, London and New York 1985, esp. pp. 227-228; Idem, "Patterns of Internal Jewish Migration in the Russian Empire", in Y. Ro'i (ed.), *Jews and Jewish Life in Russia and the Soviet Union*, Ilford, Essex 1995, esp. p. 37 של עגינות.